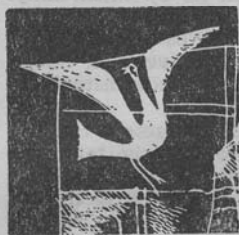

A költészet jogai (és kötelességei)

Vajon az igaznak vigasz-e az igaz,
és igaz lehet-e az, ami csak vigasz
a versekre gondolt

EGYED PÉTER

Mindjárt fél évszázada (1932 decemberétől számítva), hogy Illyés Gyula és József Attila verseivel polgárjogot nyert a költészet a *Korunkban*. A vers mint a kritika tárgya, mint a valóságról, a világról és emberről való gondolkodás persze már az első pillanattól jelen volt Dienes és Gaál Gábor folyóiratában. Az „életközösségbeli, a társadalmias látománya“ magyar és világirodalmi viszonylatban egyaránt foglalkoztatta a szerkesztőket; Babits ugyan épp a húszas évek elején írta le, verskezdetként: „A líra meghal...“ — ebbe a jóslásba azonban sem ő, sem kortársai nem nyugodtak bele, szerencsére, volt tehát mire figyelni. (Maga Babits élete vége felé jutott fel a *Jónás könyve* magasztalára; s hogy az utóbbi ötven évben hány igazán nagy — számunkra legalábbis újat hozó — költői életmű bontakozott ki, József Attilától Nagy Lászlóig, felsorolni sem könnyű!) S anélkül, hogy maguk jelentőséget tulajdonítanak az évfordulóknak, visszalapozva a folyóirat új folyamának számaiba, meglepetéssel vesszük tudomásul (a mai költő és a mai szerkesztő kettőse indokolja e többes számot), hogy húsz évvel ezelőtt jelent meg az első Lászlóffy-vers a *Korunkban*: *Szertartás egy nemzedék nevében*.

A romániai magyar líra természetesen nem *Korunk*-magánügy: hiszem, továbbra is, hogy korunk (egyik, nem mellékes) közügyéről van szó. Hiszem, biztos vagyok benne — bár nincsenek a birtokomban hatásszociológiai felmérések —, költészetünk ma éppolyan lényeges feladatot tölthet (és bizonyos esetekben tölt is) be, mint amikor ez az irodalom az első lépéseit tette meg, egy népcsoport eszmélésének jeleként. Hat évtized alatt hatalmasat változott a világ, változtak az intézmények, megváltoztak az osztályok, rétegek, csoportok s az emberek közötti kapcsolatok. Áprily, Reményik, Tompa László kora a múltba olvadt, mint ahogy távoli múltnak tűnik nemcsak a harmincas-negyvenes évek emberségörzőinek, Dsidának, Salamon Ernőnek, Szabédinak, Horváth Imrének a lírája, hanem az „új világ épül“ lázában harminc-harmincöt esztendővel ezelőtt megszólalók versbeszéde is. De akarva-akaratlanul már irodalomtörténetileg mérettetik meg az új váltás, amelynek egyik korai jele az említett Lászlóffy Aladár-vers. A mai fiatalok új, másfajta szertartásokat celebrálnak, és természetes az igényük, hogy a maguk módján vegyék birtokba az előzményeket. „Régi és új a lírában“ nekik nyilvánvalóan mást jelent, mint amit nekem (s talán nem csupán nekem) jelentett, 1962-ben. Bizonyára nemcsak a hangsúlyokat teszük máshová, nemcsak a kérdéseik újak — azóta a kérdéses módja is megváltozott irodalmunkban, az egész irodalmi sajtóban. És mégis, nemzedéktől (nem) függetlenül, a romániai magyar líra őrzi azt a funkcióját, amelyet a húszas évek pionírjai felvállaltak.

Őrzi-e valóban, őrizheti-e? Vagy mégis Székely Jánosnak, sem műveltségében, sem felelősségérzetében nem támadható poétáknak, a Bolyai-szonettkoszorú és a Dózsa-poéma szerzőjének, a ma már csak prózát és (verses) drámát író Székely Jánosnak volna igaza, a maga „rögeszméjében“, „hírhedt téziseiben“? „A költészet meghalt, mert funkciót vesztett“? Amit magunk körül látunk, az csak olyan, mint halotton a tovább növe szörzet, köröm? Ő szebben mondja; esszékötetében, az *Egy rögeszme genezisében* így: „Biztos, hogy örökké olvasnak majd verseket, mint ahogy az igen szép régi pénzeket is mindig gyűjteni fogják, pedig forgalmi értékük: semmi. De még írnak is verseket jó ideig! Nem ez az első (sem az utolsó) inegzisztens dolog, amivel az emberi elme elbábelődhet. Minálunk különben még sokáig átvehet ez a funkciótlan közlésforma másfajta, gátolt funkciót, mint ahogy már régóta alig tesz egyebet. Ilyen alapon eltengődhet még.“ Ennek a tengődésnek volnánk hát érzéki csalódásban szenvedő tanúi?

Székely János most, tovább árnyalva „rögeszméjét“, azt mondja: „Ez volt hajdan a költészet valódi, nagy funkciója: az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása. Nem a valóságmegragadás, nem a szellem ébrentartása, nem is a megismerés — ezek a funkciók csak utólag tapadtak rá, mondhatni másodlagosak. Az igazi funkció, amely igazolta a létet, ismétlem, az erkölcsi-szellemi szabályozás.“ A világlíra viszonylatában bizonyára nehezebb meggyőzően cáfolni e „téziseket“ (bár legalábbis meggondolkoztató ellenpéldák sokfelől kínálkoznak), a mi portánkon azonban otthonosabban mozogva, bátorkodom ismét, *lényegileg* vitába szállni Székely János prognózisával, illetve „láttelelével“. Nem a statisztikai tények s nem is a vágyak adta érvekkel. Csupán visszafordítva a „rögeszme“ érveit...

Ars poeticájában Székely János az új korstílussal hadakozik, okait magyarázva: „... A költők már nem az igazat keresték, még csak nem is a költői nyelvet, amelyen az új igazság kimondható, hanem csak az újat, minden további szándék nélkül — magáért az újért. Költés és újítás ugyanaz lett. A költői aktus eredménye ezért nem a költői, nem a szép, nem a kifejező, hanem az új. Mint annyi minden a történelem során, az újítás is visszajára fordult: eszközből cél lett. Ma már ott tartunk, hogy miután az összes konvenciókat sorra vette és gondosan lerombolta, s úgyszólván kifogyott az örönlivalóból, mint legutolsó konvenciót, magát a költészet alapanyagát, minden lehetséges költői igazság primér közvetítőjét: a jelentéshordozó emberi nyelvet támadta meg.“

Ne kérdezzük most, hogy ez az új korstílus („századunk költészete“) Székely János szerint Európában kikre érvényes, illetve kik a kivételek — akik tehát lényegében nem eszázadiak, nem korszerűek. A modern magyar líra körén belül maradvá, vajon József Attila, Nagy László, Juhász Ferenc — és persze Ady (hiszen a századhoz tartozik) — már nem az igazat keresték, hanem csak az újat, minden további szándék nélkül — magáért az újért? És tovább szűkítve a kört, térben és időben, hogy értsük mindezt például Kányádira — vagy akár Székely Jánosra? Korszerűtlennek érzi Székely a Dózsát? Hát Szilágyi Domokost, Lászlóffy Aladárt? (Akit megvéd a „műveletlen“ kritikussal, a nemzedékharcot szító „ambiciózus féltetheiségekkel“ szemben...) Nevek felemlegetése helyett idézzük újra a „hírhedt tézisek“ két mondatát. Az egyik szerint „a költészet valódi, nagy funkciója: az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása“ volt; a másik a „funkciótlan közlésforma“ másfajta funkciókat átvevő sajátosságaira utal nálunk, az „álcázott közírás“-ra vagy „gondolkodás“-ra, politikára. De hát az a bizonyos költői közírás és közgondolkodás — igazi költők esetében — nem azonos-e az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozásával? Aminek persze sokféle módja van, akár a lírán belül. Székely Jánosnak azt a reményét, hogy „maga a valóság egyszer még visszahozza az emberi totalitást, aminek felmutatásában a költészet ismét funkciójára lelhet“, én kevesbé látom remélhetőnek (bár mai legfiatalabbjaink közül néhányan, és épp a legjobbak, valami ilyesmivel próbálkoznak — Szócs Géza, Egyed Péter, Adonyi Nagy Mária például), egy másik kapu viszont, amely a tézisállító Székely János előtt rejtve maradt, úgy tűnik, a kortárs romániai magyar líra előtt nyitva áll; ez, ismétlem, „az emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozása“.

A közösségformáló erkölcsi funkcióban alighanem első helyre a nyelvet kell állítanunk. Ebben a hazai magyar lírát — szándékában, de talán hatásában is — egysegiesnek mondhatjuk. Szócs Géza számára a nyelvi kapocs minden korábbinál fontosabb lírai funkciója éppolyan evidencia, mint Kányádi vagy Sütő András számára. *Mi a vers?* — teszi fel a kérdést a *Kilátótorony és környéke* ifjú szerzője, s mindjárt eszmefuttatása elején leírja: „A vers elszóba: zsilipkamra annak számára, aki írta s aki őbenne tér vissza a nyelv, a tudat és a lélek paratereiből, és zsilipkamra annak számára, aki olvassa s rajta keresztül lép ki a nyelv, a tudat és a lélek paratereibe.“ Kiváló kritikai esszéjében (*Szómitoszkok* — 1978. Igaz Szó, 1979. 1.) Egyed Péter még közvetlenebbül fogalmaz: „Költészetünk és esszéisztikus prózánk szómitoszáinak lényege egy sajátos kettősség: a szó mint általános humán-um-szimbólum egygyéforrik a sajátosan az anyanyelvet jelentő szó-szimbólummal.“ Kétségtelen, ezzel a szómitosszal vissza is lehet élni, aminthogy van rá példa költészetünkben; de sosem ítélnék meg egy törekvést az epigonok, a dilettánsok felől, az arányvesztés, az izlés hiány nem távolíthat el e költői funkció lényegétől, a lényeg felismerésétől. Egy költészeti nagyhatalom részesének lenni, e hatalomban — ha csak versfogyasztóként is — részesedni: nem elhanyagolható szempont. Különösen, hogy olyan birodalomról van szó, amelynek határai nem lezártak, és amely állandóan tágul — nem utolsósorban a műfordítások révén. Éber álom ez — nem keserű az ébredés belőle.

Az „emberközösség erkölcsi-szellemi szabályozásának“ egyéb lírai lehetőségéről már sokkal inkább megoszlanak a vélemények. (Eszmefuttatásunkban — polemikus okokból — háttérbe szorul a „magánszféra“, pedig hát a líra jövőjét kém-

elve innen is kiindulhatnánk!) A „költői immanencia“, az „immanens költőiség“ nevében még olyan esetben is elhangzik a féltő, óvó kritikai figyelmeztetés, amikor a kritikus és a költő a társadalmi cselekvés irányát, soron lévő feladatait egyformán itéli meg. Jellemző e tekintetben Cs. Gyimesi Éva Kányádi-bírálat. *Találkozás az egyszerűvel* című kötetében Gyimesi valószínűleg nemcsak a *Fától fáig*, az *El-elcsukló ének* és a *XC. zsoltár*, hanem tulajdonképpen Kányádi Sándor egész kortársi lírájának esztétikai megfejtését adja, amikor kijelenti: „érvényre jut [benne] az általános emberi lényeg: a körülmények hatalmát szenvedő, de helyzetét cáfoló értelem fölénye.“ Mégis, már az idézett könyv Kányádi-fejezetében s még inkább a *Szürkület* bírálatában (*S van-e vajon költészet még a versben?* Korunk, 1979. 7–8.) érezni Cs. Gyimesi Éva aggályoskodását, hogy a „közírás“ (Székely János szavával) eltakarja a lírát, s hogy a poétikai szabályok szerint a szöveg nem nevezhető eltaraknak. „Ezek a jelenségek — írja Gyimesi — teszik tanácsstalanná azt, aki a verset a nem-versestől megkülönböztető jegyeket szeretné ma valamennyire is megnyugtatóan tisztázni. Hiszen már meg van fosztva mindattól, ami a hagyományos poétika művelője számára a verset jellemző ismérvként még rendelkezésre állt: nem érvényesülnek egyáltalán a különböző műfaji szabályok, verselési kötöttségek, amelyek hajdan a lírát a többi műnemtől megkülönböztették.“ Csakhogy manapság a műnemek vegyülése egyetemes jelenség, s világviszonylatban is egyre gyakoribb a „szöveg“, amely nem tűri el a műnemi és műfaji skatulyákat. Nem tudom elfogadni azt a kritikusi ítéletet, amely szerint a *Szürkület* kötet nagy része „világszerte elterjedt versdivatnak tett engedmény“, s hogy esztétikailag csak úgy értékelhetjük Kányádi új verseit, ha sikerül „kellőképpen divatos poétikai fogalmakat“ kitalálnunk.

Nézzünk egy példát. *A ház előtt egész éjszaka* című Kányádi-vers Cs. Gyimesi szerint „lírai jegyzet lenne [próza]i sorokba áttördelve], semmivel se több. Hatása sem kevesebb. A rövid sorokra tördelés tenné verssé a szöveget?“ A tárgy-szerűen megfogalmazott s valóban az egész verset kitöltő helyzetet állítólag csak az érti meg, az érzi át, aki maga is átélte korábban ezt a szorongást, ezt a félelmet. Ha ez volna az irodalom megértésének a feltétele, nagyon leszűkülne — földrajzilag és történelmileg — az írás hatóköre, „nagyhatalmi“ lehetőségeiről beszélni sem lehetne. Persze, marad a feltételezés, hogy rossz a vers (vagy a „szöveg“), nincs láttató, érzelmileg mozgósító, katartikus ereje; „a tárgyszerűen bemutatott helyzeten túl már nem található benne semmi, ami versszerű hatást képes fölkeltetni“. De vajon feltétele-e a versnek a látványos „ruha“, vajon a külön formált költői képek, a zeneiség, szabályos ritmus és tiszta rim vagy asszonánc nélkül — „mez-telenül“ — nem vers a vers? Mi hát a vers? Képileg is láttató jellege, ereje miatt utaljunk Szócs Géza már idézett „meghatározására“ a vers zsilipkamra-voltáról; és idézzük hozzá a következő mondatot is: „A vers olyan, mint egy roló, mint egy ablakredőny, amelynek lécei a verssorok, átsüt közöttük a fény, s a roló mögött áll a költő és száritkozik.“ Nos, így áll Kányádi is az ablak mögött a versben — a versben, mely igenis szuggesztív képbe (egy egységes, láttató, hétköznapiságában félelmetes képbe) és gondolatritmusba öltözött; ez a ritmus egyszerre tart rokonságot a balladával és a modern filmtechnikával. Abban nyilván igaza van Cs. Gyimesi Évának, hogy ilyen verseket a hagyományos poétikai kategóriákkal nemigen lehet megmagyarázni; kérdés, ilyen esetben a verset kell-e elvetni vagy új poétikát kellene kidolgozni... És ami még meglepőbb: Egyed Péter (*Mitosz és kísértetjárás között*. Igaz Szó, 1979. 3.), más oldalról közelítve ugyanehhez a vershez, szintén csak „az önvizsgálat és az önérvéző morális bátorságát“ tiszteli benne, újszerű esztétikumára nem figyel fel. „Ebben a versben Kányádi cselekményt használ, dramatizál, kibontja — egzisztenciális oldaláról — a helyzet jellemzőit, és azok össz-jelentését, a félelmet. Ebben nyeri el ismét az élet őseredetű egységét, emiatt azonban veszélyes is, hiszen egy új mítosz kialakulását segítheti, amelyben bizonyára az lenne az alap-mitéma, hogy a kísértetjárás elkerülhetetlen. Egy ilyen mítoszba rögzített szubjektum ugyanis csak a rögzítettségre képes reflektálni és kevésbé a szubjektum újjászűlés-lehetőségeire.“ No de egy lírai (drámai) pillanat átélése, lírai-drámai (filmszerű) kifejezése miért segítené új mítosz kialakulását? Banális párhuzammal élve, minden bokor csak „reszket“, amióta Petőfi szerelmes szívvel ránezett egyre? És kötelező-e elvárni a versestől, hogy megmutassa a szubjektum újjászűlés-lehetőségét? Bármennyire is bízom a vers, a költészet jelenében és jövőjében, ilyen mindenhatónak mégsem hinném; ha így volna, semmi mást nem kellene tennünk, mint költészetünket európai színvonalra emelni (vagy már valóban azon áll, ahogy a *Tineri poeți maghiari din România* antológia egyik román kritikus írtá nemrég a *Flacăra*-ban?!), a romániai magyar lírát közkinccsé tenni, széles körben olvastatni — legalább idehaza.

Egyébként ezen a téren sem állunk olyan rosszul. Éppen a vitatott Kányádi-

kötet például 14 600 példányban jelent meg a Kriterionnál, pár hónappal ezelőtt — és már régen hiánycikk. Tehát verseskönyvvel is megismétlődhet (és nem is először), aminek szentანი vagyunk az utóbbi években a Sütő-művek esetében. A *Forrás*-verskötetek — igaz, példányszámuk „csak” 2000 körül van — szintén nem kaphatók a könyvesboltokban. Pedig elég gyakori a panasz, hogy „érthetetlenek”. Ez a legegyszerűbb — mondjuk ki nyíltan: legprimitívebb — módja az elutasításnak. Mit lehet tenni ellene? Cs. Gyimesi Éva írja könyve záró fejezetében: „Illúzió lenne azt hinnünk, hogy értelmezések, elemzések a versekkel való közvetlen találkozás nélkül közelebb tudják vinni az olvasót a mai lírához. [...] a befogadás első fázisa, vagyis az esztétikai élmény, amelyben oly nagy szerepe van a szubjektív valóságtapasztalatnak, teljesen magánjelű, s a műélvezetnek ez az elemi formája nem helyettesíthető semmivel. Magát az élményt szubjektív valomásként igen, de racionalizált ismeretként átadni nem lehet; átélése a reá való készségtől, fogékonyságtól függ. Csak ennek az élménynek a hiányát szenvedő olvasó mondhatja azt, hogy »a mai vers érthetetlen« (rendszerint ahelyett, hogy azt mondaná: »nem értem, mert nem érzem«).” Eppen mert így van, örülhetünk a verskötetek népszerűségének, amihez még hozzá kell számítanunk — nem egyszerű statisztikai adatként! — a megszólaltatott vers növekvő hatását: az igényes előadóműsorokat s a nem kevésbé látványosan gyarapodó verslemezeket. (Zárójelben: Cs. Gyimesi Éva megjegyzi Szilágyi Domokos egyik bonyolult tördelésű, kollázs-technikára épülő verséről, a *Haláltánc-szvit*ről, hogy „szavalként nem, csupán olvasmányként hathat igazán”. Egy ellenkező tapasztalat: nemrég hallottam a temesvári Mátray László Szilágyi-műsorát, amelyben a hasonló szerkezetű *Hogyan írjunk verset* talán a leglemlékezetesebb pillanat volt. Úgy tűnik, megdőlt tehát még egy esztétikai babona...)

Visszatérve a „másodlagos” szövegekhez, a versről való gondolkodáshoz: igen, az elemzés, bármennyire értő és érzékeny legyen, nem pótolhatja a közvetlen vers-élményt, ez azonban korántsem jelenti, hogy lebecsülhetjük az ilyen kísérleteket. Cs. Gyimesi Éva úttörő könyve, a *Találkozás az egyszerűvel* például több, mint kísérlet (alcíme: „Kísérlet mai líránk értelmezésére”) — a romániai magyar líra mai legjobb teljesítményeihez mérten sem szégyelli való esztétikai eredmény; s ezt a véleményt nem vonja vissza, hogy egy-egy részletével, poétikai felfogásának talán túlzott hagyománytiszteletével, itt-ott viszont etikum, politikum és esztétikum indokolatlan sarkításával-szembeállításával vitába szállnék (főként a Kányádi- és Király László-fejezetben). Egészében átgondolt, idejében érkezett analízis és szintézis. Elemzéseinek anyagszerűsége, történelmi tényezőkre is figyelő műközpontúsága példás, távlatos — noha nemegyszer érezni rajta: értően, de kívülről, egy fiatalabb korosztály (vagy mégis, minden régi és új szitkozódás, tiltakozás ellenére: nemzedék?) történelmi tapasztalataival, olykor tapasztalathányával közeledik a reprezentatívként kiválasztott költői életművekhez.

A Cs. Gyimesi Évánál fiatalabb, épp hogy induló ifjú esszéírók, esztéta- vagy költőjelöltek esetében ez a — lényegében törvényszerű — történelmi és esztétikai fáziskülönbség még szembetűnőbb. A középiskola padjaiból most kilépő Biró Ferenc hangsúlyozza is ezt az időbeli távolságot, a műre koncentrálni. „Szilágyi Domokost nem ismertem személyesen — írja *Hogyan élénk örökké?* című esszéjében —, így igyekszem kerülni a személyes utalásokat. Ami érdekel: a szöveg, illetve közege.” A fogalmazás itt pontos, a következetes végigvitel már problematikusabb; mert egy Szilágyi Domokos méretű költő szövegét nem könnyű megfelejteni, mélységében magyarázni, a közeget pedig legalább ilyen bonyolult helyesen értelmezni. Annak is, aki már átélte, annak pedig különösen, aki közvetve ismerkedik vele. Nem itt a helye — nemzedéki? személyes? — vitánk folytatásának a *Forrás* kezdeti szakaszának értelmezéséről és értékeléséről. Végül is feltékenykedés helyett örvendünk kell annak, hogy az utánunk jövők az értékeket birtokba akarják (és általában tudják!) venni, nem kell ebben kisajátítást látnunk. Különösen akkor nem, ha e birtokbavétel egy új korszak, talán a jövő érdekében történik.

Nem csupán esztétikailag — de történetileg ugyancsak. A meghaladás igényével: hogy amit az előző nemzedékek elrontottak vagy nem tudtak végigvinni, azt ők okosabban, hatékonyabban csinálják; tehetségüket ne pazarolják, az értékszimbólumokat jól válasszák meg — műveikben az olvasó önmagára és a megtartó közösségre ismerjen. Ahogy ez líránk legjobb pillanataiban történt — a kezdetektől Szilágyi Domokosig és Kányádi Sándorig. Ha a „harmadik”, a „negyedik” vagy „ötödik” *Forrás*-nemzedék, az *Echinox*, a *Fellegvár* vagy az *Igaz Szó* mellékleteként olvasott *Fiatalok* s a kisebb-nagyobb városainkat behálózó irodalmi körök radikalizmusa ebben az építő tagadásban következetes lesz (marad?), holnap sem kell félnünk a líra halálától. Még akkor sem, ha a legfiatalabbak verseinek elemzése-értelmezése közben új poétikát kell írnia a holnap esztétáinak...